

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 4 Sayı: 19 Volume: 4 Issue: 19

Güz 2011 Fall 2011

www.sosyalarastirmalar.com

LİBYA'NIN TARİHİ GELİŞİMİ İÇERİSİNDE SENUSİLİK, TÜRK-SENSUSİ VE TÜRKİYE-LİBYA İLİŞKİLERİ

“SANUSIYYA IN THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF LIBYA, TURCO-SANUSI AND TURCO-LIBYAN RELATIONS”

Tufan TURAN*

Esin TÜYLÜ TURAN**

Özet

Libya Devleti'nin kuruluşunda en önemli pay sahibi olan ve Muhammed bin Ali es-Senusî tarafından kurulan Senusî tarikatının ilk zaviyesi 1837 yılında tesis edilmiştir. Senusîlik hareketi, kısa süre içerisinde özellikle Afrika kıtasında yayılarak, milyonlarca kişilik üyeye sahip, büyük bir tarikat haline gelmiştir. Birleşmiş Milletlerin 24 Aralık 1951 tarihinde Libya Devleti'nin bağımsızlığını tanımaya kadar bugünkü Libya topraklarına hâkim olan Senusî şeyhleri, devletin kuruluş safhasında da etkili olmuş ve Senusî Şeyhi İdris, ilk Libya kralı olmuştur. Kaddafi devrimine kadar Senusîler tarafından yönetilen Libya'da, bu devrimin ardından cumhuriyet yönetimi ve anayasaya ilan edilmiştir. Bu süreç içerisinde, Osmanlı Devleti ile Senusîler ve Libya arasındaki ilişkiler oldukça önemli yer tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Libya, Senusî, Senusîlik, Zaviye, Osmanlı Devleti.

Abstract

First lodge of the order of Sanusiyya which is established by Muhammad bin Ali es-Sanusi and which is the most important allottee in the foundation of Libyan State, established in 1837 and branching out in the continent of Africa in a short period, a great order has arisen with millions of members. Sanusi sheikhs who were ruling current Libyan territories until recognition of Libya by UN on 24 December 1951, had been effective in the establishment process and Sanusi sheikh Idris had been the first Libyan king. Ruling by the Sanusi order until the revolution of Kaddafi, republican period and constitution has announced in Libya after the revolution. In this process, relations between Ottoman Empire and Sanusi Order and Libya loom large.

Key Words: Libya, Sanusi, Sanusiyya, Lodge, Ottoman Empire.

Giriş

Adını tarikatın kurucusu olan Muhammed bin Ali es-Senusî'den alan Senusîlik, Müslümanların Hz. Muhammed dönemindeki İslamî hayata dönmelerini öngörmektedir. Senusîliğin aşağıda belirtilecek olan düşünceleri, Arabistan Vehhabilerinin görüşlerine yakındır. Muhammed Senusî'nin düşünceleri kısa zamanda uygulama alanı buldu ve özellikle ülkenin doğu bölümünde yaygın bir zaviyeler şebekesi ortaya çıktı. Bu hareket, halk tarafından anlaşıldığı gibi insanları pasifleştirici, ruhları söndürücü, kuru bir tarikat değil; aksine,

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Tarih Bölümü.

** Bilim Uzmanı.

Müslümanların eğitim, talim ve terbiye yönlerini içeren sosyal ve İslam'ın özüne yönelik bir hareketti (Yücesoy, 1985: 11-12).

Seyyid Muhammed Senusî'nin kaleme aldığı dokuz eserinden üçü, Senusîliğin felsefesini ortaya koymaktadır. Bunlardan "Es-Selsebilu'l-muayyen fi't-turuki'l-erbain" adlı eserinde, İslam dinine bağlı 40 tarikatın yapısı değerlendirilmiştir. Bu eser sayesinde, Muhammed Senusî, tasavvufî canlılığın nasıl arttığını vurgulamaktadır. Eserde, tek bir hakikatin olduğu, izlenen farklı yollar olsa da tüm tarikatların aynı hakikatin takipçileri olduğu belirtilmiştir. Bazı tarikatların yozlaştığı vurgulanmış, sorgulama yoluyla tarikatların yapıları ve alanları tespit edilerek, yazar tarafından kritik edilmiş ve nazikçe eleştirilmiştir.

Seyyid Muhammed, "Buğyetu'l-mekasid fi hulaseti'l-merasid" adlı diğer bir eserinde, genel olarak Müslümanların beş vakit namazda karşılaştıkları, ellerin kaldırılması, ayakta durulması, Kuran sureleri gibi konularla ilgili, on sorun üzerinde durmuştur. Bu sorunlar karşısında kendi izlediği tutumun en gerçekçi tutum olduğunu savunarak bunları kendi halkına aktarmaya çalışmıştır.

"İkazu'l-vesenan fi'l ameli bi'l-hadis ve'l-Kur'an" adlı eserinde ise, Allah'a ve Peygambere teslim olunduktan sonra, Müslümanların yapmaları gereken görevler üzerinde durulmuştur. Müslümanların sünnetten ayrılmaması gerektiği vurgulanan eserde, Seyyid Muhammed'in hadislerin yorumlanmasında yapılan yanlışlıklar konusunda değerlendirmeleri de yer almaktadır (Zidaeh, 2006: 117-124).

Senusîlik, Libya'da başarılı olduğu gibi, doğu Sahra'nın büyük bir kısmını ve güneydeki ülkeleri de etkisi altına aldı. Sahra'da Fransızlarla ve daha sonra da sömürgeci İtalyanlarla çatışan bu hareket, Birinci Dünya Savaşı'nda Türkleri destekledi ve İngilizlerin Arap yarımadasındaki ilerlemelerine en büyük engellerden biri olarak, Arap Müslümanlarını uyanık olmaya, İngilizlere karşı koymaya davet etti. Zamanla siyasî kudretini kaybeden Senusîlik, halen Libya'nın doğu bölümünde hemen hemen bütün Müslümanların katıldığı, etkili bir cemiyet hareketi olma özelliğini korumaktadır (Libya, 1989: 253-254).

Senusîler dinde sadeliği ve hurafelerden uzak bir hayat tarzını benimsemektedirler. Senusîlik, dine sonradan katılan ve çoğu Bizans'tan alınan gelenek ve şekillere değil, Allah'ı öğrenme ve bilme isteğine, akıl ve hikmete dayanmaktaydı. Muhammed Senusî ve onun yerine geçenler dini, ilahili, hareketli ve rakslı törenlerde değil, bir mümini bir sufiden çok daha iyi bir Müslüman yapacak özellik ve faziletlerde aramaktaydılar. Bu gayeye ve olgunluğa, diğer tarikatların müritlerini sevk ettikleri gibi Allah'a ulaşma yoluyla değil, Peygamber Muhammed'in benliğine nüfuz edilmesiyle ulaşılabileceğini savunuyorlardı. Peygamberin koyduğu esaslara sadık kalmak, iyi bir sünnet ehli olmak, çöl milletine Müslümanlığı öğretmek, dinin icaplarının yerine getirilmesini zorlaştıran haberlere kulak asmamak Senusîliğin basit ve açık kurallarıydı. Senusîlik, ibadetlerde kolaylıklar sağlıyordu. Namazların sadece farzını kılmak, günde sadece bir kere abdest alıp diğer vakitlerde teyemmümle yetinmek, Kuran ve ezan okunuşlarında müzik ve ahenge dikkat etmemek gibi adetleri vardı (Karasapan, 1960: 171-172).

Senusî şeyhlerine, İslam'ın gücünü yeniden kazandıracak Mehdi gözüyle bakılırdı. Ancak Senusîlik siyasi bir amaç taşımamaktaydı. Senusîlerin amacı, Sünni tarikatların, bağımsız ve teokratik bir vücut bünyesinde birleştirilmesini sağlamaktı. Hıristiyan işgali altındaki topraklarda bulunan Müslümanlara devrim yapmak yerine, Senusî zaviyelerine çekilmelerini tavsiye ediyorlardı. Senusîler, Hıristiyan işgallerine karşı tam bağımsızlığı amaçlıyorlardı. Bu amaçla Libya çöllerinde, Fizan'da, Trablus'ta, Cezayir'de, Senegal ve Gambiya'da, Sudan'da ve Somalî'de mescit, okul, cephanelik, hastane olarak kullanmak amacıyla zaviyeler kurdular (Zwemer, 1907: 65).

Cemiyetin en önemli esasları kardeşlik ve yardımlaşmaydı. Senusîler, Cuma ve Pazartesi geceleri bir araya gelirlerdi. Toplantılarında sema ve tören gösterileri yoktu. Fakirler doyurulur ve Şeyhin riyasetinde Kuran okunurdu. Tarikatın üyeleri, aciz ve malûl olmadıkları

sürece çalışmaya, kazanmaya ve faydalı bir insan olmaya ve tarikatın kurallarına uymaya mecburdular (Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, 1992: 45-46). Ayrıca, birer misyoner gibi çalışarak tarikata yeni üyeler kazandırmak ve onları sade bir törenle tarikata sokmakla da yükümlüydüler. Bu tören Fatiha suresinin okunması ve kardeşlerin el sıkışmalarından ibaretti. Tarikata girenlerin İslamiyet'in şartlarına uymaları, alkol ve mümkünse sigara bile kullanmamaları istenirdi (Karasapan, 1960: 174). Ayrıca tarikat üyelerine, her an savaşa hazır olacaklarına, emir aldıkları zaman hemen savaşa katılacaklarına ve her hususta itaat ve sadakat göstereceklerine dair yemin ettirilirdi. Ayrıca her üye silah bulundurmak ve bir deve sahibi olmak zorundaydı. Eğer üye fakirse, bu ihtiyaçlar zaviye tarafından karşılanırdı (Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, 1992: 46).

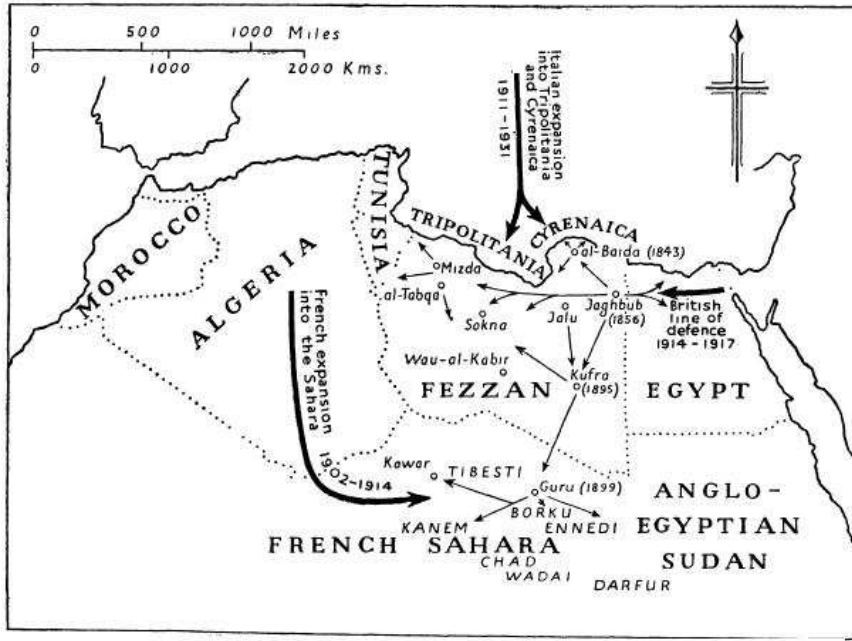
Muhammed Bin Ali es-Senusî ve Senusîliğin Ortaya Çıkışı

Senusîlik tarikatı, Hz. Hasan sülalesinden olan Seyyid Muhammed bin Ali es-Senusî tarafından kuruldu (İrtem, 1999: 163). Muhammed bin Ali es-Senusî, 22 Aralık 1787 tarihinde Cezayir'in Mustaganem kentinin el-Vasita köyünde doğdu (Zidaeh, 2006: 69). İlköğrenimine Mustaganem'de başladı, yüksek öğrenimine Fas'ta devam etti. Fas'taki Ticanî tarikatının etkisinde kalan Muhammed Senusî, Hıristiyanların İslam âlemi üzerindeki istilalarına karşı, bütün İslam âleminin birleşmesinin gerekliliğine inanarak, bu amacını gerçekleştirmek için Mekke'ye gitti¹. Yolculuğu sırasında uğradığı yerlerde "kardeşlik" söylemiyle müritler edindi (Yücesoy, 1985: 28).

Muhammed Senusî, 1837 yılında Mekke civarında Ebu Kubays Dağı'nda ilk Senusî zaviyesini kurdu. Senusîlik, Hicaz'da hızla yayılmaya başlayınca, Osmanlı Hükümetinin ve Mekke Haşimî Şeriflerinin dikkatini çekti ve Muhammed Senusî'ye şüpheli gözlerle bakılmaya başlandı. Bu nedenle, Muhammed Senusî, Bedeviler arasında yaygın olan tarikatı için kendisine merkez olarak Sirenayka'yı belirledi. Muhammed Senusî, 1841 yılında müritlerinden çoğuyla birlikte Bingazi'ye giderek, 1843 yılında Berka bölgesinin yayla kısımlarında bulunan Cebel-i Ahdar'daki el-Beyda'da, Senusîliğin ilk ana zaviyesi olan El-Beyda Zaviyesi'ni (Karasapan, 1960: 172-173), eski bir Yunan kenti olan Kirene yakınlarında kurdu (Ustaoğlu, 2002: 129). Burası kısa zaman içerisinde bir kasaba görünümünü alınca Osmanlı memurlarının dikkatini çekti. Bu nedenle de Muhammed Senusî burada kendini emniyet altında görmeyerek, Mısır'ın batı sınırında ve Akdeniz'den sadece 150 km içeride bulunmasına rağmen, Mısır hidivinin veya Türk Sultanın otoritesinin olmadığı, Cağbub'da 1856 yılında ikinci zaviyesini kurdu (Zwemer, 1908: 39-40). Kendisi de Cağbub'a yerleşerek, Senusîliği buradan Afrika içlerine yaydı (Özköse, 2003: 167).

Tarikat hızla genişledi ve Mısır, Trablus, Sudan, Tunus, Cezayir, Senegal ve Gambia'da zaviyeler kuruldu. Tarikatın üye sayısı yaklaşık 5-6 milyona ulaştı. Vaday'da neredeyse bütün Müslümanlar Senusîydi ve sayıları yaklaşık 3 milyondtu. Tarikatın merkezi uzun bir süre, Cağbub olarak kaldı. Burası çok büyük bir örgütün yönetim merkezi ve tarikat üyeleri için teolojik bir okuldu (Wherry, 2008: 67-68).

¹ Muhammed es-Senusî'nin Fas'ta ikamet ettiği yer Lağavat Kasabası, Ticianiye tarikatının nüfuzu altındaydı. Ticianilere kendi görüşlerini kabul ettiremeyince kendisine karşı bir tepki oluştu ve kasabayı terk etmek mecburiyetinde kaldı. Mesad, Kabıs, Trablus ve Bingazi'yi ziyaret ettikten sonra Mısır'a ulaştı. Mısır'da da tutunamayınca Mekke'ye geçerek hac vazifesini yerine getirdi. (Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, 1992: 40-41).

İnce oklar Senusi yayılışını, kalın oklar ise Avrupa güçlerinin hareketlerini simgelemektedir.

Resim 1: Senusî Hareketinin Yayılışı

Şeyh Senusî, büyük bir tarikatı yönetme kabiliyeti ile taraftarlarına hararetli bir tutku verdi. Pagan kabileler arasında da başarılı olarak, Çad Gölü'nden Akdeniz'e kadar olan bölgeye hâkim oldu. Afrika'da 5 milyon vahşi ve yarı vahşi halk, Muhammed Senusî'nin halifeleri aracılığıyla İslamiyet'i kabul etti. Onun ölümüne kadar Fas sınırından, Mısır Sudan'ına kadar yaklaşık 20 milyonluk bir nüfus, Senusîliği kabul etti (İrtem, 1999: 165).

Muhammed es-Senusî, 7 Eylül 1859'da öldüğünde iki önemli eser bıraktı. Bunlar, Çağbub'daki zaviyesinde bıraktığı 8000 ciltlik kütüphane² ve Libya, Tunus, Cezayir, Mısır, Hicaz ve Yemen'e kadar yayılmış olan tarikatıdır (Karasapan, 1960: 173). Halefleri olan iki oğlu Seyyid Muhammed el-Mehdi ve Seyyid Muhammed eş-Şerif tarikatı beraberce, ancak el-Mehdi'nin biraz daha ön plana çıktığı bir şekilde yönettiler (Evans-Pritchard, 1945a: 61). Devamlılığın sağlanması açısından tarikatın reisi Senusî ailesinden seçildi. Şeyhin yanı sıra, dört şeyhten oluşan bir tarikat meclisi bulunmaktaydı. Meclis üyelerinin Senusî ailesinden olması gerekmiyordu (Karasapan, 1960: 174).

Seyyid Muhammed el-Mehdi Dönemi ve Senusîliğin Gelişimi

El-Mehdi, Sirenaykalydı. 1844 yılında Beyda zaviyesi yakınlarında dünyaya geldi. Ülkenin dindar ailelerince büyütüldü, Senusî zaviyelerinde Şeyh olarak yetiştirildi. El-Mehdi'nin misyonerlik hareketleri güneye, Fransız Sahrası ve Fransız Ekvatorial Afrika olarak adlandırılan bölgelere doğru oldu. Fransa Atlantik'te bir liman bulmadan önce, Orta Afrika ticareti çölleri aşarak Sirenayka limanlarını kullanıyordu. Bu sayede Orta Afrika insanlarına kolayca erişilebiliyordu (Evans-Pritchard, 1945a: 62).

Muhammed el-Mehdi, Afrika içlerine doğru yayılabilmek amacıyla, Senusîliğin merkezini, 1895 yılında Çağbub'dan, 400 km güneydeki Kufra'ya nakletti (Karasapan, 1960: 175). Şeyh el-Mehdi, böylece, bu erişilmez kaleden bütün Senusî topraklarını yönetecekti. Buradan mesajları hızlı bir şekilde bütün Kuzey Afrika'ya ulaşıyordu ve dış dünyadaki ajanları sayesinde bütün gelişmelerden haberdar oluyordu (Wherry, 2008: 68-69).

² Çağbub zaviyesi, 8000 ciltlik bir kütüphanesi olan İslam Üniversitesi'ni de bünyesinde bulundurur. Bu üniversite, Muhammed Senusî'ye göre, Mısır'daki el-Ezher Üniversitesi'nden sonra Afrika'nın en önemli ikinci üniversitesidir. (Anderson, 1984: 332).

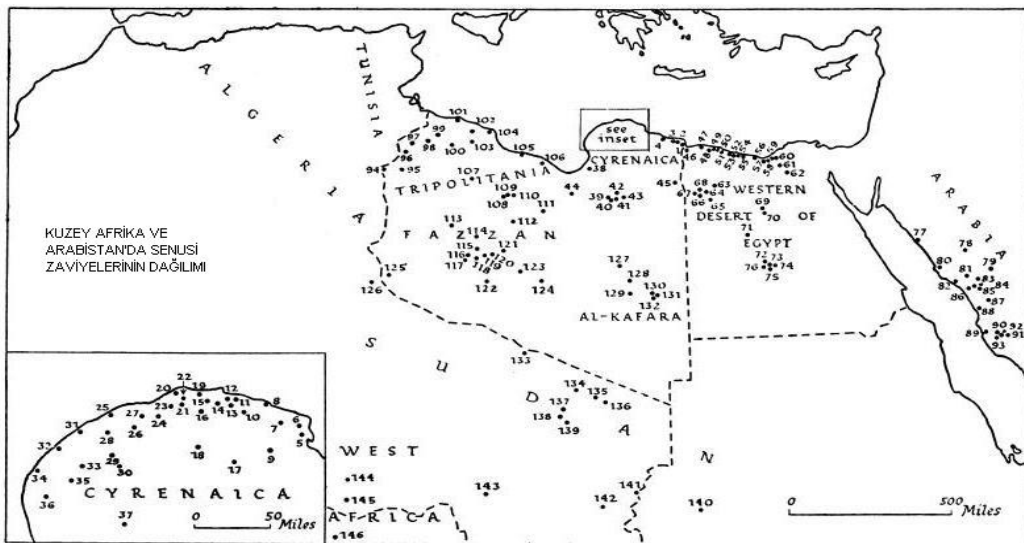
El-Mehdi, tarikat merkezini Kufra'ya taşırken, Çağbub'da temsilci olarak yeğeni Seyyid Muhammed Abid'i bıraktı. Fizan'da ve Borku-Ennedi-Tibesti, Kavar, Kanem, Çad, Vaday, Air ve Kuzey Darfur bölgelerinde Senusî propagandası yoğunlaştı. Senusî öğretileri Senegal'e kadar ulaştı. Bütün bu bölgelerde tarikata bağlı zaviyeler kuruldu. El-Mehdi, 1899 yılında tarikat merkezini, propagandayı daha iyi yürütebileceği bir yer olan, Borku ve Tibesti arasındaki Guru'ya taşıdı. Bunu yapmasının bir diğer nedeni de Fransızların daha iç bölgelere girişlerini engelleyebilmektir (Evans-Pritchard, 1945a: 63). Kendilerini saf İslam'ın temsilcisi olarak gören Senusîler, yayılma alanları olarak gördükleri Kuzey Afrika, Sudan ve Sahra'ya Hıristiyanları sokmamak için mücadele ettiler. Sahra'da Fransız etkisinin uzun süre hissedilmemesinin ve Fransızlar tarafından birinci derecede tehlikeli sayılmalarının nedeni de buydu (Çaycı, 1995: 21-23).

Fransız-Senusî mücadelesi, Fransa'nın İngiltere ile 1890 ve 1899 yıllarında yapmış olduğu anlaşmalar neticesinde, 1902 yılının Ocak ayında Afrika içlerine doğru harekete geçmesiyle başladı. Fransızların, Zender zaviyesi önünde Senusîleri mağlup etmeleri, Senusîler için Afrika savunmasında ağır bir darbe oldu. Bundan kısa süre sonra el-Mehdi vefat etti ve yerine Seyyid Ahmed geçti (BOA, Y. MTV, 233/75). Onun zamanında da Fransızlarla mücadele devam etti.

El-Mehdi zamanında bütün sahra kontrol altına alındı. Kısa zamanda Güney ve Batı Afrika'da milyonlarca Afrikalı sistemli bir şekilde Müslüman yapıldı. Arabistan'a, Malezya'ya ve hatta Hindistan'a Senusîlik hareketinin temsilcileri gönderilerek, İslam dünyası çapında bir uyanış sağlanmaya çalışıldı (Özköse, 2003: 167-168). Senusî tarikatı, el-Mehdi döneminde bir devlet görünümü kazanmaya başladı.

Seyyid el-Mehdi öldüğü zaman Senusî hareketi siyasi ve dini yayılmasının doruk noktasına ulaşmıştı. Bütün Sirenayka onun döneminde tarikata katıldı ve kasabalarda önemli miktarda taraftar oluştu. Senusî öğretileri, Fas, Tunus ve Cezayir'de de yayıldı ve taraftar buldu. Mısır'ın Siwa Çölünde, Batı çöllerinde ve Salum ve İskenderiye kıyılarında 30'a yakın zaviye, Hicaz bölgesinde ise 15 zaviye kuruldu (Evans-Pritchard, 1945a: 61-63).

El-Mehdi, 1902 yılında öldüğünde ergin olmayan iki çocuğu vardı. Bu nedenle, ölmeden önce, çocukları erişkin olana kadar yeğeni Seyyid Ahmed eş-Şerif'i tarikatı yönetmekle görevlendirdi. Onun yönetiminin ilk yıllarında, tarikatın siyasi yönetiminin, Muhammed Senusî'nin arkadaş çevresinin son halkası ve El-Mehdi'nin en önemli danışmanı olan Şeyh Ahmed er-Rifi'nin elinde olduğu görülmektedir (Evans-Pritchard, 1945a: 63).

Resim 2: Senusî Zaviyelerinin Dağılımı (Evans-Pritchard, 1945b: 185)

BINGAZI		ARABİSTAN	FIZAN
1 al-Jarfan	41 al-Libba	77 al-Wajh	112 al-Fuqha
2 Umm Rukba	42 al-Jikhara	78 al-Ais	113 Birqin
3 Janzur	43 al-Khatt	79 al-Madina	114 Sabha
4 al-Marasas	44 Marada	80 al-Haura	115 Ghudwa
5 Umm al-Razam	45 Jaghbub	81 Yanbu' al-Nakhl	116 Dlaim
6 Umm Hafain		82 Yanbu' al-Bahr	117 Murzuq
7 Martuba		83 al-Khaif	118 Taghaghan
8 Darna	MISIR	84 al-Safra	119 Umm al-Aranab
9 al-'Azziyat	46 al-Akhsab	85 Subh	120 Zuilla
10 Mara	47 al-Shih (Barrani)	86 Badr	121 Tamassa
11 Khashm Rzaiq	48 al-Mithnan	87 Ziba	122 al-Qatrun
12 Maraziq	49 Shammas	88 Rabigh	123 Wau al-Kabir
13 Bishara	50 Najaila	89 Jidda	124 Wau al-Namus
14 Tatt	51 Umm al-Rakham	90 Abu Qubais (Makka)	125 Ghath
15 Shahhat	52 Baqush (Sidi Harun)	91 al-Tayif	126 Qanit
16 al-Fayidiya	53 At. Bin Musa	92 Muna	
17 al-Makhili	54 Fuka	93 al-Husainiya	KUFRA
18 al-Nayyan	55 al-'Awama		127 Tazirabu
19 al-Hamama	56 al-Jamaima (al-Dhaba)	TRABLUS	128 Bazima
20 al-Haniya	57 Abu-Shinaina	94 Ghadamis	129 Ribiyana
21 al-Baida	58 al-Hammam	95 Darj	130 al-Hawari
22 Qafanta	59 Sidi Musa	96 Sinawin	131 al-Taj
23 al-'Arqub	60 Yadim al-Abairish	97 al-Haraba	132 al-Jauf
24 al-Qasrain	61 al-Ghait	98 al-Rujaban	SUDAN
25 Talmaitha	62 Haush 'Isa	99 al-Qala'	133 Bardai
26 Anbalu al-Huwaiz	63 al-Qara	100 Mizda	134 Quru
27 Mirad Mas'ud	64 Gharmi	101 Tarabulis	135 Wajanqa al-Kabira
28 Qarabarbi	65 al-Zaitun	102 Masallata	136 Wajanqa al-Saghaira
29 al-Marj	66 al-Sabukha	103 Bani Walid	137 Yarda
30 al-Qasur	67 al-Gharbiya	104 Misurata (2)	138 'Ain Kalak
31 Taukra	68 Taba'	105 Sirt	139 Faya
32 Dariana	69 al-Bawiti	106 al-Naufiliya	140 al-Fashir
33 al-Asqafa	70 Mandisha	107 al-Tabaqa	141 Jabal Murrah
34 Banghazi	71 al-Farafra	108 Hun	142 Abaish
35 Umm al-Shakhanab	72 al-Qasr	109 Saukna	143 Bir Alali
36 al-Tailimun	73 al-Rashda	110 Waddan	144 Jajiduna
37 Msus	74 Balat	111 Zalla	145 Zinder
38 al-Qatafiya	75 Ismant		146 Kano
39 Aujila	76 al-Qalamun		
40 al-'Arq			

Resim 3: Senusî Zaviyelerinin İsimleri (Evans-Pritchard, 1945b: 184).

Seyyid Ahmed eş-Şerif Es-Senusî Dönemi ve Senusîliğin Gelişimi

Seyyid Ahmed eş-Şerif, 1873'de Cağbub'da dünyaya geldi. İlk eğitimini burada babası Muhammed Şerif, amcası El-Mehdi, Senusî ileri gelenlerinden Ahmed er-Rifi, İmran b. Bereke ve Muhammed Hasan Biskeri'den aldı. Fransızlara karşı sürdürülen direnişte amcasına refakat etti. 1902-1912 yılları arasında, Sahra'da Fransızlara karşı direnişi devam ettirdi (Zidaeh, 2006: 68).

Fransızlar, 1906 yılında Kavar ve Bilma'yı, ertesi yıl da bölgedeki Senusî Şeyhi Muhammed el-Barrani'yi öldürerek Borku'yu işgal ettiler. 1909 yılında Vaday'a girerek³, Senusî zaviyelerini yıktılar. 1913-1914 yıllarında Borku-Tilbesti-Ennedi bölgeleriyle, Tripoli'de geçici İtalyan işgalindeki Fizan'ı işgal ettiler. Senusîler bazen Fransızlara karşı küçük başarılar sağladılar ve bazı bölgeleri yeniden ele geçirdilerse de, sonuç olarak Fransız Sudan'ı olarak bilinen bölgedeki tüm kontrollerini kaybettiler (Evans-Pritchard, 1945a: 65). 1911 yılında Trablusgarb'ın İtalyan işgaline uğramasıyla, Seyyid Ahmed eş-Şerif, Fransızlarla yaptığı mücadelenin yoğunluğunu azaltıp, İtalyanlara karşı yürütülmeye başlanan cihadı ön plana çıkardı (Zidaeh, 2006: 68).

1915 yılının başlarından itibaren Türk-Alman ajanlarıyla işbirliği içinde olan, Ahmed eş-Şerif'in önderliğindeki Senusîler, I. Dünya Savaşı sırasında da bu iki devletin yanında savaşa girdiler ve İtalyanları kıyı kesimlere hapsedtiler (Libya in the Last War: The Talbot Mission and the Agreements of 1917, 1941: 129-130). Ancak İtalyanlar bölgedeki Senusî direnişini yavaş yavaş kırdılar. İtalyanlar karşısında zor duruma düşen Ahmed eş-Şerif, İstanbul'a gitmek

³ 17 Ağustos 1902 tarihli bir arızaya göre, Fizan postasından alınan bir haberde, Fransız kuvvetlerinin ilerlemeleri üzerine, Vaday hâkimi Gazali, bir miktar asker ve silahları alarak şehri savunmaya çalıştıysa da, gerek yerel çatışmalar ve gerekse Fransız kuvvetlerine karşı koyulamaması nedeniyle, Vaday'ın Fransız işgaline uğrayabileceği belirtilmiştir. Bu belge doğrultusunda, Vaday hâkiminin, Fransız işgaline 7 yıl daha direndiği söylenebilir. (BOA, Y. MTV, 233/75).

zorunda kaldı. Türkiye'ye giderken Seyyid Muhammed İdris'i kendisine halef tayin etti (King Idris deposed by military junta in Libya coup, The Times, 02 Eylül 1969).

Halk arasında verdiği vaazlar ile Milli Mücadele'ye destek sağlamaya çalışan Ahmet eş-Şerif, 1926 yılında kendisinden Türkiye'yi terk etmesi istenince Şam'a geçti. Suriye'de kendisine büyük saygı ve hürmet gösterildi. Onuruna verilen ziyafette, kendisini 3000 kişilik bir grubun karşılamasından rahatsız olundu ve 24 saat içerisinde Suriye'yi terk etmesi istendi (Ustaoglu, 2002: 132). Bunun üzerine Ahmet eş-Şerif, Suriye'den ayrılarak önce Filistin'e, daha sonra da Mekke'ye geçti. İbn Suud'un, Ahmed eş-Şerif'in Mekke'ye gelişinden endişelenmesi üzerine de, Yemen İmamlığı ile Suud Krallığı arasında tampon bir devlet olan Asir'e çekilerek, 10 Mart 1933'te vefat edene kadar burada kaldı (Mısırlıoğlu, 2008: 371).

Seyyid Muhammed İdris es-Senusî ve Libya Devleti'nin Kuruluşu

12 Mart 1890 tarihinde Cağbub zaviyesinde doğan Seyyid İdris, babası El-Mehdi 1902 yılında vefat ettiği sırada henüz 12 yaşında olduğu için, şeyhlik makamına onun yerine amcasının oğlu Ahmed eş-Şerif geçti. İdris, eğitimini Cağbub zaviyesinde Senusî şeyhlerinin yanında tamamladı. Şeyh Ahmed eş-Şerif'in 1917 yılında İstanbul'a gitmesinin ardından, henüz 27 yaşındayken Senusî hareketinin başına geçti (http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0dris_I, Erişim Tarihi. 01 Temmuz 2011). Senusi tarikatının lideri olmadan iki yıl önce henüz 25 yaşındayken, 14 Ocak 1915 tarihinde, Osmanlı Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu arızasında, Sultan Mehmed Reşad'a bağlılığını bildirerek, hilafetinin ve saltanatının daim olması için dualar etmiştir. Böylece henüz Senusilerin başına geçmeden Osmanlı'ya bağlılık ve sadakatini bildirmiştir (BOA, HR TO, 546/68).

İdris Senusilerin başına geçtiği sırada, İtalyanlara karşı 1911 yılında başlatılmış olan cihad hareketi devam ediyordu. İdris, 1917-1922 yılları arasındaki dönemde İtalyanlarla anlaşma yolu aradı. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı Devleti'nin, Afrika kıtasını terk etmek zorunda kalmasının ardından, İtalyanlarla 25 Ekim 1920'de imzaladığı er-Recime Antlaşmasıyla Emir unvanı aldı ve İtalyanlar tarafından Cağbub ve Kufra'nın bağımsız hükümdarı olarak tanındı. Buna karşılık İdris, ülke genelinde silâhlı mücadeleye devam eden bütün Senusilere silâhlarını bıraktıracaktı (Collins, 1974: 8). Ancak bu dönemde cihad hareketinin başında bulunan Ömer Muhtar⁴, barış görüşmelerine şiddetle karşı çıktı ve Ömer Muhtar'ın birçok cephede söz sahibi olması nedeniyle de, İdris, İtalyanlara verdiği sözü yerine getiremedi (Ağırakça, 1985: 78). Ömer Muhtar, 15 Eylül 1931 yılında İtalyanlar tarafından idam edilene kadar, Libya'daki direnişin öncüsü oldu (King Idris deposed by military junta in Libya coup, The Times, 02 Eylül 1969).

1922 yılında, Benito Mussolini liderliğindeki Faşistler, İtalya'da egemenliği ele geçirdi (Anderson, 1986: 67). İtalya'yı Roma imparatorluğu dönemine döndürmeyi amaç edinen Mussolini, ilk iş olarak, Trablusgarb'taki direnişin ezilmesinin ve Senusilerin dirençlerinin kırılmasının gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle daha önceden Seyyid İdris ile yapılmış olan anlaşmaları feshederek, 1923 yılından itibaren yeniden işgal hareketine başladı (Ağırakça, 1985: 104). İtalyanların Trablus'u işgalinin ardından, İtalyanlarla mücadele edemeyeceğini anlayan İdris, İngilizlerin idaresinde bulunan Mısır'a sığındı ve 1943 yılında, İngilizlerin bölgeyi ele geçirmesine kadar Mısır'da kaldı (King Idris deposed by military junta in Libya coup, The Times, 02 Eylül 1969).

1931 yılından itibaren Libya'ya tam olarak hâkim olan Mussolini önderliğindeki İtalyanlar, İngilizlerin II. Dünya Savaşı'nda bölgeyi işgal etmesine kadar, bölgede faşist bir

⁴ İtalyanlara karşı Senusî mücadelesinin lideri olan Ömer Muhtar, 1862 yılında Butnan bölgesinde Defne adlı yerde doğmuştur. Asıl adı Ömer bin Ferhad'dır. Eğitim ve öğretimini Canzur medresesinde ve daha sonra da Cağbub medresesinde tamamlamıştır. İtalyanlara karşı cihad hareketi başladıktan kısa süre sonra dikkatleri üzerine çekmeye başlayan Ömer Muhtar, çok geçmeden cesaretin, mertliğin, İslam'a bağlılığın ve zulme karşı başkaldırının timsali olmuştur. Gün geçtikçe nüfuzu ve şöhreti artan Ömer Muhtar, İtalyanlara karşı yürütülen cihad hareketinin öncüsü konumuna gelerek, 1931 yılında İtalyanlar tarafından yakalanıp idam edilene kadar, 20 yıl neredeyse atından inmeyerek mücadele etmiştir (Ağırakça, 1985: 51-60).

yönetim sergilediler. Senusiler'in bütün zaviyelerini kapatarak mallarına el koydular. Ayrıca halk silahsızlandırıldı, seyyar mahkemeler kurularak, genellikle idamla sonuçlanan davalarla halka kan kusturuldu (Ağırakça, 1985: 143).

Şeyh İdris, 1943'te Mısır'dan ülkesine dönerek, Sirenayka'nın bağımsızlığını ilan etti. Daha sonra İngilizlerden ülkenin tamamının yönetiminin kendisine verilmesini istedi. 1943'ten 1948'e kadar İngilizlerin elinde bulunan Trablusgarp'ta kurulan çeşitli partiler, 1948'de "Millî Cephe" adı altında birleşerek, Şeyh İdris'i desteklediklerini ilan ettiler. Bingazi ve Fransız işgalindeki Fizan'ın da katılımıyla yeni devletin sınırları ortaya çıktı. Birleşmiş Milletler, 21 Kasım 1949'da Trablusgarp, Bingazi ve Fizan'dan oluşan federal bir çatı altında Libya Devleti'nin kurulmasına karar verdi (Bianco, 1974: 4). Libya bağımsızlığını ilan edene kadar, İngilizler Trablus ve Sirenayka'da, Fransızlar ise Fizan'da yönetimlerini sürdürdüler. Libya Ulusal Meclisi, 26 Kasım 1950 tarihinde, kendi varlığını ve Seyyid el-İdris es-Senusî'nin bütün Libya'nın kralı olmasını istediklerini ilan etti (King-Designate Of Libya, The Times, 27 Kasım 1950).

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Sovyet saldırganlığına karşı bir süre İngiliz mandasında kalan Libya, 1951 yılında bağımsız bir Krallık oldu (King Idris deposed by military junta in Libya coup, The Times, 02 Eylül 1969). Libya Ulusal Meclisi tarafından, 7 Ekim 1951 tarihinde Libya'nın ilk anayasası ilan edildi (Libya Becomes A State, The Times, 27 Aralık 1951). 24 Aralık 1951 tarihinde Libya'nın bağımsızlığı, Birleşmiş Milletler tarafından kabul edildi. 64 yaşındaki Libya kralı olan Muhammed İdris es-Senusî, kral olduğu sırada, 150.000 kişilik Senusî tarikatının lideri durumundaydı (Libyan Minister Shot Dead, 1954: 6). Kral İdris I, bağımsızlığın ilanından hemen sonra Başbakan Muhammed Bey Muntasır'ı çağırarak, kendisinden bir hükümet kurmasını istedi (Libya Becomes A State, The Times, 27 Aralık 1951). Bağımsızlığın ilanından sonra, Libya, federal bir yapıda üç bölgeye ayrıldı. Nüfusun büyük bölümü Trablus ve Sirenayka'nın başkenti Bingazi'de toplanmıştı. Üçüncü bölge olan Fizan ise çöllerle kaplı ve nüfusu azalan bir bölgeydi (King Idris deposed by military junta in Libya coup, The Times, 02 Eylül 1969). Libya, Kral İdris'in yönetiminde bağımsızlığını kazandıktan sonra, el-Beyda Zaviyesinin öğretileri yeniden önem kazanmaya başladı (Temple Of God Of Healing, The Times, 13 Nisan 1957).

Kral İdris'in 24 Aralık 1951 tarihinde, Bingazi'de yapmış olduğu açıklama ile bağımsızlığını ilan eden Libya Hükümeti, 27 Aralık'ta Birleşmiş Milletler'e üyelik için başvuruda bulundu. Libya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Muhammed Bey Muntasır, aynı zamanda Birleşmiş Milletlere bağlı olan UNESCO, Yiyecek ve Tarım Örgütü ve Dünya Sağlık Örgütü'ne de üyelik başvurusunda bulundu (Libya Becomes A State, The Times, 27 Aralık 1951).

19 Şubat 1952 tarihinde, Libya tarihindeki ilk seçimler gerçekleşti. 21 yaş üzeri 400.000 erkeğin oy kullanmadığı seçimlerde Libya Parlamentosundaki Temsilciler Meclisi için 55 üye seçildi (Polling In Libya To-Day, The Times, 19 Şubat 1952). Parlamento'nun Kral İdris tarafından, 25 Mart 1952 tarihinde Bingazi'de açılması planlanmaktaydı (The Libyan Parliament, The Times, 17 Mart 1952) ve yeni parlamento, belirtilen tarihte ve yapılan törenlerin ardından açıldı (Opening Of Libyan Parliament, The Times, 26 Mart 1952). Parlamento 2 bölümden oluşmaktaydı. Senato, 8 yıllığına seçilen 24 üyeden oluşuyordu. Temsilciler Meclisi ise, 4 yılda bir, her 20 bin vatandaşa bir temsilci ilkesiyle seçilen toplam 55 üyeden oluşmaktaydı (Libya, The Times, 7 Mart 1968).

II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin müttefiki olan ve o zamanlar Sirenayka Emiri olan Kral İdris'in yönettiği Libya Birleşik Krallığı ile İngiltere arasında 30 Temmuz 1953 tarihinde Bingazi'de yapılan Dostluk ve İttifak Antlaşması, askerî ve finansal antlaşmalar da içermekteydi. Antlaşmaya göre İngiltere, Libya finansal istikrarını sağlayana kadar, bu ülkeye finansal yardımda bulunacaktı. 20 yıl boyunca finansal destek sağlamayı kabul eden İngiltere, ilk beş yılın yardım bedeli olan 1.000.000 Sterlini ve Libya bütçesine destek olarak vereceği 2.750.000 Sterlini peşin olarak verecekti. Kral İdris, bu antlaşmayla İngiltere'ye Libya'da askerî

tesis kurma izni verdi. İki tarafın da kabul edeceği bir yerde İngiliz silahlı kuvvetleri konuşlanacaktı (Anglo-Libyan Alliance, The Times, 31 Temmuz 1953).

ABD ile Libya arasında da Dostluk ve İttifak Antlaşması imzalandı. ABD, antlaşma gereğince, Libya'daki hava üslerini kullanabilmek için Libya'ya yıllık 3 milyon Dolar ödeyecekti. Mustafa bin Halim, 30 Ağustos 1954 tarihli açıklamasında, ABD'nin kullanımına açılacak havaalanının, Trablus yakınlarındaki Wheelus Field Havaalanı olacağını ve Libya hükümetinin izni olmaksızın ABD'nin yeni bir üs yapamayacağını belirtti (\$3M. Rental For U.S. Air Base In Libya, The Times, 31 Ağustos 1954).

Kral İdris, 5 Haziran 1955 tarihinde, Mısır'a yaptığı bir ziyaret sırasında, Kahire'deki Libya Konsolosluğu'nda, Mısırlı toprak sahibi bir Bedevinin kızı olan, 37 yaşındaki Aliya Lamloom'la evlendi. Nikâh şahitliğini Albay Nasır ve Libya Başbakanının yaptığı nikâh Kral İdris'in üçüncü evliliği idi. 67 yaşında olan Kral İdris ve erkek çocuğu bulunmadığı için, kendisine halef olarak kardeşi Emir Muhammed Rida Mehdi Senusî'yi gösterdi (Royal Marriage In Cairo, The Times, 6 Haziran 1955).

Hükümdarlığı sırasında parlamento üzerinde etkili bir ağırlık kuran ve orduyu bütünüyle denetimi altına alan İdris, önemli yönetim görevlerini paylaşan zengin eşraf ile güçlü kabile reislerinden de tam bir destek gördü. Batılı müttefiklerin desteği ve kendisine sadık kabilelerin askeri gücü de yönetimdeki ağırlığını korumasına etkili oldu. Ama izlediği tutucu politikalar ve gelişen Arap milliyetçiliği karşısındaki duyarsızlığı, birçok genç subay ve gitgide gelişen kentli orta sınıflar arasında ciddi hoşnutsuzluklara yol açtı. Ayrıca, 1959 yılında Libya'da petrolün bulunması ve 1960'lardan itibaren petrolün ihraç edilmeye başlanmasıyla, 1969 yılına gelindiğinde ülkede kişi başına düşen milli gelir 1500 Dolara ulaştı. Ülke zenginleşmeye başlayınca da, kral ve yöneticiler hakkında skandal söylentileri ortaya çıkmaya başladı (Anderson, 1986: 68). Bu hoşnutsuzluklar ve söylentiler, Kral İdris'in otoritesini zayıflattı.

İtalyan sömürgeciliğinin en büyük rakibi olan Kral İdris, Aralık 1951'den, Albay Kaddafi tarafından tahttan indirildiği 1 Eylül 1969'a kadar Libya'yı yönetti. Darbeden sonra Mısır'a sığındı⁵ ve 5 yıl sonra da Albay Kaddafi ile Mısır Devlet Başkanı Sedat'ın anlaşmaları neticesinde, kendisine Mısır vatandaşlığı verildi. İdris, 25 Mayıs 1983 tarihinde, 93 yaşında iken, Kahire'de vefat etti (Medina Burial for Idris, The Times, 27 Mayıs 1983).

Kaddafi Devriminden Sonra Libya

1942 yılında, Sirt çöllerinde doğan ve ilk ve orta öğrenimini Sirt ve Fizan'da, lise eğitimini de Mısır'da tamamlayan Muammar Ebu Minyar al-Gaddafi (Bianco, 1974: 22-23), 1959 yılında okul arkadaşlarıyla birlikte, ileride *Özgür Subaylar Hareketi* adını alacak gizli bir örgüt kurdu. 1963 yılında Libya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. Daha sonra Bingazi'deki Askeri Akademi'ye girdi. Mezun olduktan sonra, 1966 yılında, İngiltere'ye giderek askeri alanda uzmanlık eğitimi gördü. 1969'da yüzbaşılığa yükseldi (http://tr.wikipedia.org/wiki/Muammer_Kaddafi, Erişim Tarihi: 01 Temmuz 2011).

Kaddafi, 1 Eylül 1969 tarihinde, 79 yaşındaki Libya Kralı İdris'i kansız bir darbe ile tahttan indirerek, cumhuriyet ilan etti. Darbeyi gerçekleştirdiği sırada, 28 yaşında bir yüzbaşı olan Kaddafi'ye, aynı yaşlarda 11 düşük rütbeli subay da destek verdi. Bu subayların çoğu sınıf arkadaşlarıydı (Libya's young puritans, The Times, 29 Ağustos 1970). Darbe gerçekleştiği sırada, resmi bir ziyaret için Türkiye'de olan Kral İdris, bu olayı önemsiz olarak değerlendirse de, Libya'daki vefat prens Hasan darbeye destek verdiğini ilan etti. Darbe, İngiltere'de şaşkınlıkla karşılandı (King Idris deposed by military junta in Libya coup, The Times, 02 Eylül 1969). Mısır devlet başkanı Nasır, Libya'da askeri cuntanın 1 Eylül 1969 tarihinde yaptığı kansız darbeden sonra ilan ettiği cumhuriyeti aynı gece tanıdı (Martin, 1969: 8).

⁵ Libya'nın eski kralı İdris, Cumhurbaşkanı Nasır'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti'nde yerleşmesi yönündeki teklifini 24 Ekim 1969'da kabul etti. Bu duyuru Kralın devrimden beri yaklaşık bir aydır yaşadığı, Atina'dan 120 km uzaklıkta bulunan Kammena Vourla kaplıca merkezinden yapıldı. (Idris for Egypt, The Times, 25 Ekim 1969).

3 Eylül 1969 tarihinde Libya ordusuna bağlı 7 astsubay, Atina'daki Libya büyükelçiliğini ele geçirerek, Kral İdris'e ait bütün kraliyet amblemlerini ve resimleri ortadan kaldırdı. Yapılan açıklamada, Kral İdris'in elçiliği bir anti-devrim merkezi olarak kullanmasından duyulan endişe nedeniyle ele geçirildiği ifade edildi. Kral İdris, Büyükelçi Tahir Karamanlı aracılığıyla, Trablus'a dönmeden önce bir süre Atina'ya 120 km uzaklıktaki Kammena Vourla kaplıcasında kalacağını duyurdu (Embassy is seized as King Idris visits Greece, The Times, 04 Eylül 1969).

Libya Devrim Konseyi, bütün siyasi mahkûmları affetti (Libya amnesty for all political prisoners, The Times, 08 Eylül 1969). Kaddafi, Kral İdris'e bağlı olarak çalışan bakan ve yüksek rütbeli devlet görevlilerinin çoğunu tutuklattı, ancak bir yıl içerisinde bunların da çoğunu serbest bıraktırdı (Libya interested in Chieftain tanks), The Times, 17 Ocak 1970). Libya'daki cunta yönetimi, 8 Eylül 1969'da, monarşi karşıtlığı nedeniyle 1967 yılında ölüme mahkûm edilen Mahmud Süleyman el-Mağribi başkanlığındaki yeni hükümetin kurulduğunu ilan etti. Ayrıca, darbeden sonra Silahlı Kuvvetlerin başkomutanlığına, 28 yaşındaki Muammer Kaddafi getirildi (Libya names new Prime Minister and Cabinet, The Times, 09 Eylül 1969).

Libya'nın adı 1976 yılında "Libya Halk Sosyalist Arap Cemahiriyesi" olarak değiştirildi. 1986 yılında da ülkenin adına "Büyük" kelimesi eklendi. Hükümet ve devlet yerine "Büyük Halk Kongresi" kuruldu. Halk Kongresinin beş kişilik sekreteryasının birinci sekreteri, Devlet Başkanı olacaktı (Koloğlu, 2003: 183). Libya lideri Kaddafi, Yeşil Kitap'ta yer verdiği görüşlerini hayata geçirmek için, 1977 yılında Sebha Kenti'nde topladığı Halk Kongresi'nde, ülkenin her kesimini bir araya getirdi. Gerçekleştirilen toplantıda "Halk Yönetimi" ilan edildi. Ayrıca kongrede Libya Anayasası da ilan edildi (Alexander, 1981: 219-220).

Kaddafi, kendisinin yazdığı ve sosyalist fikirlerini içeren Yeşil Kitap doğrultusunda, "Arap Birliği" düşüncesine kapıldı. Mısır ile birleşme çabası boşa çıkınca, Suriye ile birleşme kararı alındı. Libya, 10 Eylül 1980 tarihinde, Suriye ile birleştiğini ilan etti. Ortak bir hükümet ve ortak bir devrim kongresinin kurulacağına dair bildiri yayınlandı. Fakat bu birleşme fiilen gerçekleşmedi (Collins, 1974: 21). Libya, 1980 yılında bir uranyum kaynağı olan Çad ile resmî olarak birleşti.

Yabancıların tasfiyesi ve katı devletçi politikalar, 1980'lere kadar ülkenin ekonomik olarak büyümesini sağladı. Ancak 1980'lerin başında ABD-Libya ilişkileri gerginleşti. ABD, Almanya'daki bir eğlence mekânının bombalanmasından Libya'yı sorumlu tutarak, 1986 yılında Trablusgarp ve Bingazi'yi bombaladı. Kaddafi, saldırıdan kıl payı kurtuldu. 1988 yılında, Londra-New York seferini yapan 103 sefer sayılı uçak, İskoçya'nın Lockerbie kasabasına düştü. Toplam 275 kişinin öldüğü olayın ardından yapılan araştırmalarda, Libya uyruklu bir eylemcinin uçağa patlayıcı yerleştiği ortaya çıktı. Kaddafi, Lockerbie'nin sorumluluğunu kabul etmedi. Bunun üzerine 20 yıl sürecek ambargolar başladı. Kaddafi'nin 2003 yılında tavrını değiştirmesi ve suçluları İskoçya'ya iade ederek, kurbanların ailelerine tazminat ödemesi üzerine, Libya'ya uygulanan ambargolar kaldırıldı (Collins, 1974: 5). Trablus, UNESCO tarafından 2007 yılı Kültür Başkent'i ilan edildi.

Senusîlerin Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti ile İlişkileri

Günümüz Libya toprakları, 1551 yılında Turgut Reis tarafından fethedilmiştir. 18. yüzyıldan itibaren, Osmanlı Devleti'nin merkezî yönetiminin zayıflaması sonucunda, Libya'daki yönetim, Dayı adı verilen beylerin eline geçti. 19. yy başlarında Libya'daki Dayılar, Tunus ve Cezayir Dayıları gibi, Akdeniz'de İspanya, Fransa, İtalya ve ABD ile mücadele ettiler. Osmanlı Devleti, 1835 yılında Libya'daki kontrolü yeniden sağlayarak, burayı merkeze bağladı (Anderson, 1984: 326-327).

1864 yılında Osmanlı hükümetinin çıkardığı yerel yönetimler yasası, 1867 yılından itibaren Trablusgarp eyaletinde de uygulanmaya başlandı. Trablusgarp'ta 1860-1867 yılları arasında valilik yapan Mahmut Nedim Paşa, bu kanundan önce bölgede reformlar yapmaya başlamıştı. Suç ve sivil mahkemelerini kurarak, ilk defa hâkimlerle yöneticilerin görevlerini

ayırdı. 1865 yılında, Türkçe ve Arapça olarak basılan, “Tarablus al-Gharb” adlı gazete yayına başladı. Ayrıca ticareti teşvik eden ve eyaletler arası iletişimi kolaylaştıran reformlar da yaptı. 1865 yılında Trablus şehir duvarında bir kapı açılarak ticaret teşvik edildi. Posta sistemi kuruldu ve Malta ile Trablus arasına telgraf hattı çekildi. 1863 yılında merkeze bağlı bir sancak olan Sirenayka, 1879 yılında vilayet statüsüne yükseltildiyse de, 1888 yılında yeniden merkezî yönetime bağlı bir sancak haline geldi (Anderson, 1984: 330-331).

Cezayir’in Fransızlar tarafından işgali karşısında, Osmanlı Devleti’nin sadece protesto etmekle yetinmesi ve Hilafetin peygamber soyundan gelmeyen kişilerin elinde bulunduğu düşüncesi, Senusî hareketinin lideri olan, Muhammed Senusî’yi Osmanlı padişahından ve Türklerden uzaklaştırıyordu. Ayrıca Muhammed Senusî, Mısır’da Mehmed Ali Paşa’nın hâkim olmasını da, Türklüğün Arap halkına karşı tahakkümü ve Araplığın millî çıkarlarının mahvı olarak görüyordu. Bu nedenle Türkleri kendine rakip olarak görüyordu (İrtem, 1999: 165-166).

Osmanlı Devleti, daha önceden ortaya çıkan Vehhabi hareketiyle büyük bir darbe yiyerek, Arabistan’daki jeopolitik durumunu tehlikeye sokmuş olması nedeniyle, yeni bir oluşum olan Senusîliğe karşı şüpheli davrandı. Senusîliğin Arabistan’da hızla yayılması ve genişlemesi de Osmanlı Devleti’nin şüphelerini arttırmaktaydı. Osmanlı Devleti, bu şüpheli yaklaşımını devam ettirmekle birlikte, Senusî şeyhini Kuzey Afrika halklarının temsilcisi olarak kabul etme yoluna gitti (Yücesoy, 1985: 145-146).

Sultan Abdulmecid, 1856 yılında İstanbul’a gelen Bingazi Senusî Zaviyesi Şeyhi Abrurrahim el-Mahcub’a, tarikatın varlığını tanıyan ve ona bazı kolaylıklar tanıyan bir ferman verdi. Şeyhin yerine geçen Ebu el-Kasım el-İsevi’ye de, Sultan Abdulaziz tarafından verilen diğer bir fermanla, ilk fermandaki kolaylıklar yinelendi ve zaviyelere kendi çevrelerinde mescitler seviyesinde kutsallık tanındı (Gall, 1989: 96-97). Senusi şeyhleri bu fermanların kendilerinin aşar vergisinden muaf tutulduklarını iddia etmişlerdir. Bu konuda, Sadaret Mektubi kaleminden Maliye Nezaretine gönderilen 27 Haziran 1905 tarihli belgede, Bingazi’deki Senusi tarikatı şeyhinin sözü edilen ferman doğrultusunda aşar-ı şer’iyye vergisini ödemeyeceklerini Bingazi mutasarrıfına bildirdiği ifade edilmiş ve konunun incelenmesi istenmiştir (BOA, BEO, 2608/195576).

1 Ağustos 1905 tarihinde, Maliye Nezaretine gönderilen diğer bir belgede, 27 Haziran 1905 tarihinde gönderilmiş olan Bingazi’deki Senusi tarikatına ait arazilerden aşar vergisi alınmayacağına ilişkin yazıya bir cevap alınmadığı belirtilerek, Bingazi Mutasarrıflığının konu ile ilgili cevap beklediği vurgulanmıştır (BOA, BEO, 2634/197542). Maliye Nezaretinin, 20 Aralık 1909 tarihinde Şura-yı Devlet Başkanlığı’na gönderdiği belgeden konu ile ilgili incelemenin yapıldığı ve Şenusi şeyhine verilmiş olan fermana aşar vergisinin ödenmemesine ilişkin herhangi bir madde olmadığı tespit edildiği anlaşılmaktadır (BOA, ŞD.ML.NF.MRF., 442/22).

Sultan II. Abdulhamid döneminde, Senusîliğin faaliyetleri yine dikkat çekmeye başladı. İstanbul’a gönderilen jurnallerde, bu tarikatın Halife’nin haysiyetini zedelediği vurgulanmaktaydı (Karasapan, 1960: 175). Yıldız Sarayı’nda, tarikat hakkında bilgi ve değerlendirmeleri içeren raporların birinde, Ahmet Cevdet Paşa, kimsenin el-Mehdî’nin planlarını bilmediğini, bu nedenle dikkatli olunması gerektiğini ifade etmektedir. Fransız kaynaklarını abartan bir diğer raporda, Senusîlerin 400 zaviyesi ve Çağbub çöllerinde 2000 kölenin çalıştırıldığı bir silah fabrikalarının olduğu ifade edilmektedir. Sultan II. Abdulhamid döneminde, Senusîlik bir tarikat olarak adlandırılmıyordu. El-Mehdî de bir tarikat lideri olarak değil, daha çok “Şeyh Senusî”, “Mehmed Mehdi Efendi” ve Şazeli tarikatının büyük şeyhlerinden biri olarak anılıyordu (Gall, 1989: 93).

El-Mehdi, Kıbrıs’ı Tunus’u ve hatta Mısır’ı kaybeden Osmanlı Devleti’nin artık toparlanamayacağını düşünüyordu. Babası gibi Türklere sıcak bakmayan el-Mehdi, Afrika’daki Fransız ve İngiliz işgallerine, Senusîleri örgütleyerek karşı koymaya çalıştı. Ancak başarılı olamayınca, Osmanlı padişahu ve İslam halifesi olan Sultan II. Abdulhamid’le anlaşma yoluna

gitmek zorunda kaldı. Sultan II. Abdulhamid de el-Mehdi ile münasebet kurmak istiyordu⁶. Bu nedenle 1887 yılında bir elçi aracılığıyla şeyhe hediyeler gönderdi. Ayrıca Bingazi mutasarrıfını da bir anlaşma yolu bulması için el-Mehdi'yi ziyarete gönderdi. Ancak el-Mehdi bu ziyaretten kuşkulananarak, merkezini 1895 yılında Kufra vahasına nakletti ve görüşmeden de bir sonuç çıkmadı (Gall, 1989: 95). El-Mehdi'nin, tarikatın merkezini güneye çekmesinin nedenlerinden biri de, tarikatın amacının hilafetin vazife ve yetkilerine karışmak değil, hilafet makamına hizmet ederek, İslamiyet'i Afrika içlerine doğru yaymak olduğunu göstermekti (Karasapan, 1960: 175).

Sultan II. Abdulhamid, Senusîlerin güçlerini anlayabilmek amacıyla, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, Senusîlerden cepheye asker göndermelerini istedi. Ayrıca, Senusîliğin Trablus ve Bingazi'de yayılmasını da engellemeye çalıştı ve Medeniye tarikatı şeyhi Zafir Efendi'yi himaye ederek, bölgede Nakşibendilik esaslarına göre bir akım ortaya çıkarmak istedi ancak daha sonra bundan vazgeçti (Gall, 1989: 93).

İtalyanların Trablusgarp'ı işgalinden sonra, Trablusgarp'ta Neşat Bey ve Bingazi'de Enver Bey'in liderliğinde sürdürülen direniş, Senusî Şeyhi Ahmet eş-Şerif'in maddî ve manevî katkılarıyla güçlendi. Şeyh Ahmet eş-Şerif'i ortak mücadele için ikna etmek amacıyla Mustafa Kemal'in Calu'ya gönderilmesinin ardından, Senusîler büyük kuvvetlerle İtalyanlara karşı mücadeleye giriştiler (Anderson, 1986: 66). İtalyanlar, Türklerden çok Senusîlerden çekiniyorlardı. Bu nedenle de şeyhi yanlarına çekmeye çalıştılar. Osmanlı Devleti, İtalyan propagandasına karşı, kaymakamlık, naiplik, müdürlük, kâtiplik, jandarmalık gibi görevler vererek ve yüksek miktarda maaşlar bağlayarak Senusî şeyhlerinin ve ileri gelenlerinin sadakatini sağladı. Ayrıca Şeyh Ahmet eş-Şerif'e de kıymetli hediyeler gönderildi (Yücesoy, 1985: 154-155). Bu çerçeve içerisinde, Şeyh Ahmed'e Sultan Mehmed Reşad tarafından, birinci rütbeden Osmanî nişanı ve hediyeler ihsan buyrulmuş ve bu hediyelerin ve nişanın Enver Bey vasıtası ile kendisine ulaştırılması uygun görülmüştür (BOA, BEO, 4030/302181). 21 Haziran 1916 tarihinde ise, İtalya savaşı sırasındaki çabaları ve sultana karşı sadakati nedeniyle, Meclis-i Vükela tarafından kendisine Trablusgarp ve Bingazi bölgesinin "Sultan Naibi" unvanı verilmiştir (BOA, MV, 243/55).

Senusî şeyhleri Enver Bey'e çok güveniyorlardı ve bu güven sayesinde İtalyanlarla mücadele sırasında Enver Bey ile Şeyh Ahmed eş-Şerif arasında mükemmel bir dayanışma ortaya çıktı. Türk subaylarına duyulan güven sonucunda, Tobruk'ta toplanan Senusî şeyhleri, son İtalyan askeri Trablus'tan çıkarılana kadar mücadele edeceklerine dair ant içtiler. Senusîlerin mücadeleleri ve destekleri Osmanlı Devleti ile İtalya arasında 18 Ekim 1912 tarihinde imzalanan Uşi antlaşmasına kadar devam etti. Osmanlı kuvvetleri Trablus'tan çekildikten sonra⁷ da Senusîler direnişlerini sürdürdüler⁸ (Kurtcephe, 1995: 94-95). Senusîler, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılması üzerine, Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak, Süveyş Kanalı cephesinde Osmanlı-Alman güçlerine destek verdiler (Zidaeh, 2006: 113). Seyyid Ahmed eş-Şerif, 1917 yılında, zor durumda kalan Senusî direnişine destek

⁶ Senusîler, İngilizlerin Mısır'ı ve Fransızların Tunus'u işgal etmelerinin, Osmanlı Devleti'nin tarikatla olan bağlarını kuvvetlendirme yoluna gitmesine neden olduğunu düşünmekteydi. (Anderson, 1984: 337).

⁷ Derne Mutasarrıfı ve Kumandanı Enver Bey, 26 Ağustos 1912 tarihli telgrafında, Çağbub'da bulunan erkan-ı harbiye binbaşısı Nuri Bey'den aldığı bilgi doğrultusunda, Şeyh Ahmed eş-Şerif'in, Osmanlı devleti ile İtalya arasında imzalanan Uşi antlaşmasının ardından, Osmanlı askerlerinin bölgeden çekilmesi durumunda da İtalya ile savaşmaya devam edeceklerini ifade ettiğini, ancak Osmanlı devletinin kendilerini cephane ve silah konularında desteklemelerini istediğini bildirmiştir. (BOA, BEO, 745/45).

⁸ Direnişlerini sürdüren Senusîlere Osmanlı yardımları devam etmiştir. Başkumandan Vekili Enver Bey'in 5 Mart 1913 tarihinde Antalya mutasarrıflığına gönderdiği şifrede, Osmanlı yardımlarını götürecek olan geminin Tobruk ile Derne arasındaki Port Süleyman ve Mersiye noktalarına yanaşarak oradaki yerli Araplar vasıtası ile yardım çuvallarının Şeyh Senusi hazretleri nezdinde Senusi kuvvetleri kumandanı Nuri Paşa'ya gönderilmesini emretmiştir. (BOA, DH, ŞFR, 53/288).

sağlamak amacıyla, İstanbul'a gitti. İstanbul'a geldiği zaman, tahta çıkan Sultan Vahdettin'e kılıç kuşatma şerefine nail oldu⁹.

Senusiler, Osmanlı Devleti ile bu denli sıcak ve yakın ilişki içerisinde bulunurken, tüm dünyada, artık Osmanlı Halifesi'nin, İslâm'ın lideri olmadığı propagandası sürdürülüyor ve başta Şerif Hüseyin olmak üzere halife adayları hazırlanıyordu. Halife, Osmanlı Devleti'ne Afrika Müslümanlarının desteğini sağlamak amacıyla Ahmed eş-Şerif'i tekrar göndermek istiyordu. Trablusgarb'da, halife adına savaşan ve onun çağrısına uyarak İstanbul'a gelen Senusî lideri Şeyh Ahmed eş-Şerif, kısa bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra, padişahın şeref konuğu olarak Bursa'ya gönderildi (Mert, 2006: 106). Bursa'daki ikametinden iki yıl sonra Mustafa Kemal, Ankara'daki siyasî oluşumun lideri oldu. Mustafa Kemal, Ahmed eş-Şerif'i Ankara'ya davet etti. Anadolu'ya geçmeye karar veren Ahmed Şerif'i, arkadaşları ile birlikte Eskişehir'de karşıladı. Buradaki görüşmeler sırasında, kendisine, halife olması teklif edildiyse de, o bu öneriyi kabul etmedi (Zidaeh, 2006: 113). Türk istiklâl mücadelesini örgütleyen Mustafa Kemal'e, ruhanî ve manevî destek veren Şeyh Ahmed eş-Şerif, Anadolu'yu gezerek, özellikle Doğu ve Güney illerinde, mahalli hareketlerin Ankara'ya bağlanmasının önemini vurgulayan vaazlarıyla, millî birliğin oluşmasına katkıda bulunmaya çalıştı (Ustaoğlu, 2002: 132).

Ahmed eş-Şerif, Milli Mücadele'nin İslâm dünyasında ve özellikle Hindistan'da¹⁰ popülerlik kazanmasında, en büyük pay sahiplerinden biriydi. Seyyid Ahmed eş-Şerif, Avrupa devletlerinin İslâm Dünyası'nı işgalleri karşısında güçlü bir dayanışma tesis etmeye çalıştı. Bu amaçla, 1921 yılı başlarında Sivas'ta "İttihad-ı İslâm Konferansı" gerçekleştirildi. Bu konferansın maksadı, bütün dünya Müslümanlarının birleşmelerini ve ortak maksat doğrultusunda çalışmalarını sağlamaktı (Aksun, 1997: 101). Bu İslâm kongresi, Sivas'da, Büyük Cami'de toplandı ve burada Şeyh Seyyid Ahmed eş-Şerif de, bir "hutbe" okuyarak Müslümanların birliği meselesini dile getirdi. 1 Şubat 1921 tarihli hutbesinde, şu noktaları vurguladı:

1. Cihadın önemi,
2. Müslümanların izzetli olup zillete düşmemeleri,
3. Kâfirlere meyil edilmemesi gerektiği,
4. Ehl-i küfrün fitne ve oyunlarına gelinmemesi,
5. Müslümanların parçalanıp dağılmamaları, aralarında çekişmemeleri, birlik ve beraberlik içinde kenetlenmeleri gerektiği,
6. Anadolu'daki bu İslâm cihadının dünya Müslümanlarının da kıyamına sebep olacağı,
7. Zaferi Allah'tan bilerek, iman, din, vatan için mücadele edilmesi gerektiği (Albayrak, 1989: 355-362).

Türk Kurtuluş Savaşına bu şekilde destek veren Ahmed eş-Şerif, ilk TBMM tarafından Irak tahtına aday olarak gösterildi. Saltanatın kaldırılıp, hilafet yetkisinin TBMM'ye devredilmesine ses çıkarmadıysa da (Mert, 2006: 136), hilafetin kaldırılması ve cumhuriyetin ilânından sonra gerçekleştirilen inkılâplardan ve batılılaşma hareketinden, hayal kırıklığına uğradı. Türkiye Hükümeti, Ahmed eş-Şerif'i, Cumhuriyetin ilânından sonra, Mersin'in bir Hıristiyan köyünde kıymetli bir misafir olarak ağırladı. Ancak, Lozan Antlaşması'ndan sonra, Türkiye'deki ikametinin, İtalyanları rahatsız etmesi nedeniyle, 1926 yılında, Osmanlı ailesine

⁹ Osmanlı padişahlarının tahta çıkışlarında yapılan cülus törenlerinde, devrin en kıymetli İslâm alimi tarafından, Eyyüb el-Ensari hazretlerinin türbesinde Padişaha Hz. Ömer'in kılıcı kuşatılırdı. Sultan Vahdeddin'in cülus töreninde, bu kılıç kendisine Şeyh Ahmed Eş-Şerif es-Senusî hazretleri tarafından kuşatıldı. Ahmed eş-Şerif, kılıcı takarken "Cenab-ı Hak'tan zat-ı şahanelerine uzun ömür ve sevap niyaz ederim, efendimiz" şeklinde dua etmiştir. (Ustaoğlu, 2002: 131).

¹⁰ The Times gazetesinin 3 Ekim 1907 tarihli haberine göre, Afrika'daki Senusî tarikatının Hindistan'da da temsilcileri ve ajanları bulunmaktaydı. Bu nedenle de İngiliz yazar Panislamizm'i büyük bir tehlike olarak görmekteydi. (The Church Congress, *The Times*, 03 Ekim 1907).

karşı eğilim göstermesinden ve Hilafetin devamını istemesinden şüphelenildiği gerekçesiyle, kendisinden Türkiye'yi terk etmesi istendi (Zidaeh, 2006: 114).

II. Dünya Savaşı'nın ardından Libya'nın bağımsızlığı söz konusu olduğunda, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Temsilcisi, Libya'nın bağımsızlığı lehine oy kullandı. Böylece iki taraf arasındaki ilişkiler, devletlerarası ilişkiye dönüştü (Yücesoy, 1985: 158). 24 Aralık 1951'de kurulan yeni Libya Devleti, Türkiye Cumhuriyeti tarafından hemen tanındı. Libya Savunma Bakanı Ali Gerby, 1952 yılı Haziran'ında bir ay sürecek bir ziyaretle Türkiye'ye geldi. Bu ziyaret sırasında, Libya ordusunun Türk subaylarca eğitilmesinin mümkün olup olmadığı araştırıldı (Forming A Libyan Army, The Times, 19 Ağustos 1952). 14 Eylül 1953 tarihinde, Türkiye'nin Libya'daki ilk tam yetkili temsilcisi olan Celal Tefvik Karasapan, Kral İdris'e itimat mektuplarını takdim etti (Dr. Adenauer's Coalition, The Times, 14 Eylül 1953).

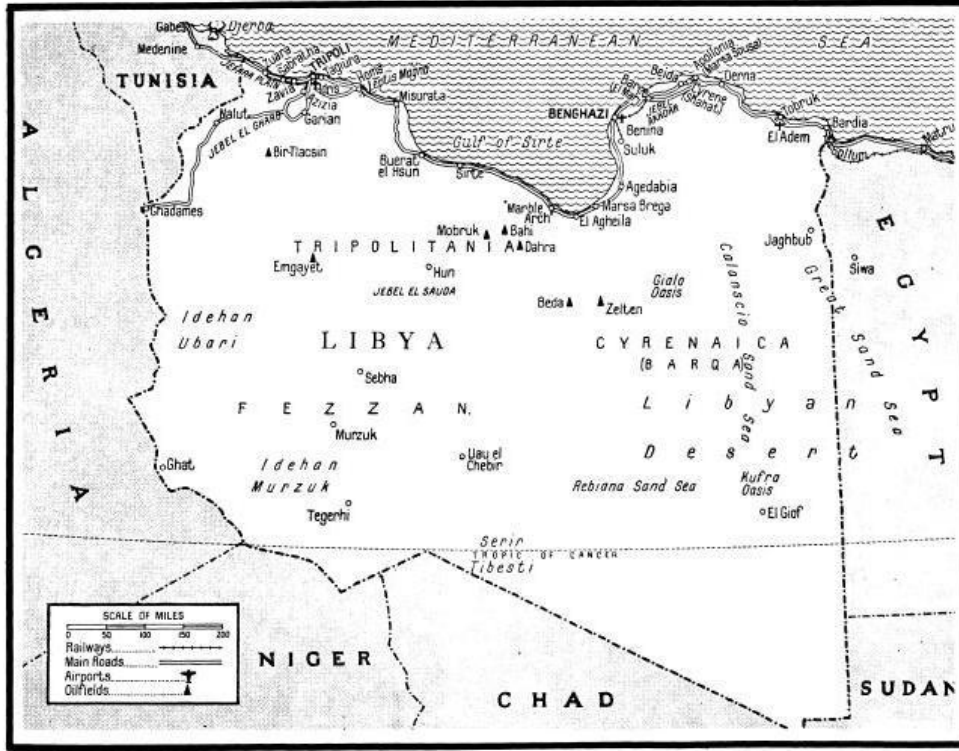
24 Mayıs 1954 tarihinde, Libya Kralı İdris, Türkiye'nin resmi davetini kabul ettiğini ilan etti (Telegrams in Brief, The Times, 24 Mayıs 1954). 4 Ağustos 1956 tarihinde, Libya başbakanı Mustafa bin Halim ve maiyetiyle beraber, resmi ziyaret için Türkiye'ye gitmek üzere, Saverona adlı Türk yatıyla Tobruk'tan hareket etti (Telegrams in Brief, The Times, 06 Ağustos 1956). 11 Ağustos'ta Libya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Muhammed bin Halim, Kahire'ye gitmek üzere Türkiye'den ayrıldı, ancak Kral İdris, Türkiye ziyaretini birkaç gün daha uzattı ve Türkiye'de kaldı (British Rejection Of Soviet Proposals On Suez, The Times, 13 Ağustos 1956). Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 2 Şubat 1958 yılında, bir Türk destroyerle, Kral İdris'in iki yıl önceki ziyaretine karşılık olarak, resmi bir ziyaret için Libya'ya gitti (Turkish President Sails for Libya, The Times, 03 Şubat 1958). Celal Bayar, 5 Şubat 1958 tarihinde, üç kruvazör ve iki denizaltı korumasındaki Türk destroyeri Kimlik'le Trablus'a vardı. Bayar, polis ve askerler tarafından kuşatılmış ana caddeden geçerek El-Khuld Sarayına ulaştı. Aynı günün gecesinde Cumhurbaşkanı Bayar'ın onuruna bir akşam yemeği düzenlendi (President Bayar in Tripoli, The Times, 06 Şubat 1958).

Libya'da 1 Eylül 1969 tarihinde, 79 yaşındaki Libya Kralı İdris, kansız bir darbe ile tahttan indirildi ve cumhuriyet ilan edildi. Bu sıralarda Türkiye'de de tansiyon yükselmekteydi. Kıbrıs'ta Rumların Türklere karşı giriştikleri imha hareketi sonucunda, Türkiye, Kıbrıs'a bir harekât düzenlemek zorunda kaldı. Libya, Kıbrıs Barış Harekâtı (20 Temmuz - 16 Ağustos 1974) sırasında, Türkiye'ye uygulanan ambargoya rağmen, Türkiye'ye yardım gönderen iki ülkeden biri oldu. Kaddafi, Türkiye'ye askeri yardım getiren uçaklarla bizzat ilgilenirken, Libya yönetimi de şu önemli kararları aldı:

1. Libya Ordusu, Türk Genel Kurmayı'nın emrindedir.
2. Ham petrol, gemilerle Türk tarafının istediği limanlara taşınacaktır.
3. Türkiye hangi silahı almak istiyorsa, bize bildirmesi-fatura etmesi yeterlidir (<http://www.izafet.com/biyografiler/350368-muammer-kaddafi.html>, Erişim Tarihi: 01 Temmuz 2011).

1975 yılında iki ülke arasında İktisadî İşbirliği ve Ticaret Antlaşması imzalanarak, Türk işadamlarına büyük ihaleler verilmeye başlandı ve Türk teknisyen ve işçilerine çalışma imkânı tanındı. Antlaşmanın imzalanmasından günümüze kadar, Türk şirketleri, Libya'da 11 milyar dolarlık ihale aldı. Günümüzde ülkede yaklaşık 50.000 Türk işçisi çalışmaktadır (Koloğlu, 2003: 183).

1977'de kurulan ve yaklaşık 32 yıldır faaliyet gösteren Türk-Libya Dostluk Derneği özellikle 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında adından sıkça söz ettirdi. Kurucuları arasında merhum Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Ali Coşkun, Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş, Kazım Oksay ve Cahit Aral da yer almaktadır. Hâlen başkanlığını Prof. Dr. Emin Özbaş'ın yaptığı dernek, iki ülke arasındaki ilişkilerin en iyi seviyeye çıkması amacıyla yürüttüğü sosyo-kültürel faaliyetlerini günümüzde de devam ettirmektedir. Libya'da da Libya-Türkiye Dostluk ve Kardeşlik Cemiyeti aynı faaliyetleri sürdürmektedir (Çevikalp, 2011).

19. Yüzyılda Libya

Resim 4: 19. Yüzyılda Libya (Collins, 1974: 4)

Sonuç

Asr-ı Saadet dönemindeki İslamî hayata dönülmesi gerektiğini savunan ve dini farklı şekillerde uygulayan tarikatlar karşı olan Senusîlik hareketi, Muhammed bin Ali es-Senusî'nin 1837 yılında Mekke civarında kurduğu ilk zaviye ile başlamıştır. Başlangıcından itibaren kurucusu olan Muhammed Senusî'nin gerek Türklerin hilafeti elinde bulundurmalarına ve gerekse Türklerin Araplar üzerindeki egemenliğine karşı olması nedeniyle, Senusîler ile Osmanlı Devleti arasında yakın ilişkiler kurulamamıştır. Sultan Abdulmecid döneminden itibaren, kendilerine ferman verilerek kolaylıklar sağlanmalarının da etkisi ile Senusî- Osmanlı ilişkileri yumuşamaya başlamıştır. Sultan II. Abdulhamid döneminde, Senusîlere şüphe ile yaklaşılmasına rağmen, Sultan II. Abdulhamid'in kendileri ile ilişki kurulmasını istemesi ve Senusî şeyhi el-Mehdi'ye hediyeler göndermesi ikili ilişkileri olumlu bir şekilde etkilediyse de el-Mehdi'nin Türklere karşı şüpheli yaklaşımı devam ettiği için Senusî-Osmanlı ilişkileri tam anlamıyla düzelmemiştir.

Senusî şeyhi Ahmed eş-Şerif döneminden itibaren, özellikle Trablusgarp Savaşı sırasında Senusîlerin ve Osmanlı subaylarının İtalyanlara karşı birlikte mücadele etmelerinin de etkisi ile ilişkiler normale dönmüştür. Bu çerçevede, Senusîler, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sırasında Türklere destek olurken, Türkler de İkinci Dünya Savaşı sonrasında Libya Devleti'nin kuruluşu sırasında Libya'yı desteklemiş ve Libya bağımsızlığını kazandıktan sonra da bu yeni devleti hemen tanımıştır. Libya'nın bağımsızlığını kazanmasının ardından, ikili ilişkiler devletlerarası ilişkiler boyutu kazanmış ve artarak devam etmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle Türkiye'ye uygulanan ambargo sırasında Kaddafi önderliğindeki Libya, bu ambargoya aldırış etmeksizin, Türkiye'ye silah ve ham petrol göndererek destek olmuştur. 1977 yılında Türkiye'de kurulan Türk-Libya Dostluk Derneği ve hemen akabinde Libya'da kurulan Libya- Türkiye Dostluk ve Kardeşlik Derneği aracılığı ile iki ülke arasında kültürel ilişkilerin geliştirilmesine çalışılmıştır.

Senusîliğin ortaya çıktığı dönemlerde günümüz Libya halkı Osmanlı egemenliğine ve bu çerçevede Türklere karşıyken ve Osmanlı Devleti kendilerine şüphe ile bakarken, Senusî-Osmanlı ilişkileri 150 yıllık süreç içerisinde zirve noktasına ulaşmış ve bu iki millet ve devlet dara düştükleri zaman birbirlerini destekleyen unsurlar olmuşlardır. Bu çerçeve içerisinde, Türk Hükümeti, 16 Şubat 2011 tarihinde Libya'da Muammer Kaddafi yönetimine karşı Libya halkının başlattığı isyan ve NATO'nun Libya lideri Kaddafi'ye karşı başlattığı mücadele ve savaş sırasında, NATO operasyonlarına katılarak, Libya halkına kurşun sıkmayacağını, bu dost devletin halkına sadece insanî yardım göndereceğini deklare etmiştir. Bu çerçevede Dışişleri Bakanlığı, 15 Mart 2011 tarihinde bir açıklama yaparak Birleşik Arap Emirlikleri ile birlikte yardım çalışmalarına başladıklarını ve ilk yardımların 14 Mart 2011'de Bingazi'ye ulaştığını belirtmiştir (<http://bregenz.cg.mfa.gov.tr/ShowAnnouncement.aspx?ID=119587>, Erişim Tarihi: 05 Temmuz 2011). Türkiye'deki insanî yardım dernekleri ve sivil toplum kuruluşları da harekete geçerek, bu dost millete yardımlar göndermişler ve her zaman yanlarında olduklarını göstermişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti, Türk halkı ile Libya halkı arasında yüzyıllardır süregelen dostluk ve kardeşlik ilişkileri çerçevesinde, Libya İsyanı'nın başlangıcından itibaren Libya halkının yanında yer almış ve maddi ve manevi desteğini Libya halkından esirgememiştir. 27 Şubat 2011 tarihinde, Mahmud Cibril, Mustafa Abdulcelil, Abdulhafız Govga, Abdulfettah Yunus ve Abdulmunim el-Huni önderliğinde Libya halkının temsilcilerinden oluşan Ulusal Geçiş Konseyi'nin kurulmasının ve 5 Mart 2011 tarihinde konseyin kendisini "Bütün Libya Halkının Temsilcisi" olarak ilan etmesinin ardından Türkiye Cumhuriyeti konseyi Libya halkının temsilcisi olarak kabul etmiş ve bu desteğini gözler önüne sermiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül başta olmak üzere, Başbakan R. Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu konu ile ilgili verdikleri tüm demeçlerde Türk hükümetinin ve halkının, Libya halkının yanında yer aldığını dile getirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin, isyanın başlamasının hemen akabinde, Libya halkına ve halkın temsilcilerine başta insani yardımlar olmak üzere, siyasî, ekonomik ve sosyal yardımlarda bulunması ve Türk hükümetinin Libya'ya asker sokmama konusundaki katı duruşu, iki devlet ve iki halk arasındaki kardeşlik ve dostluk bağlarını daha da kuvvetlenmiştir. 11 Temmuz 2011 tarihinde Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile Libya Ulusal Geçiş Konseyi Yürütme Kurulu Başkanı Sayın Mahmoud Cibril ortak basın toplantısı düzenleyerek, müşterek bir tarihe sahip olan iki ülkenin daha yakın bir ilişki içerisine gireceklerinin sinyallerini vermişlerdir. Bu çerçevede, Türkiye Cumhuriyeti'nin Libya'daki yeniden yapılanma çalışmalarında ve Libya'da demokratik yönetimin kurulmasında en büyük pay sahiplerinden biri olacağına şüphe yoktur.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

BOA, BEO, Dosya No: 2608, Gömlek No: 195576.
BOA, BEO, Dosya No: 2634, Gömlek No: 197542.
BOA, BEO, Dosya No: 4030, Gömlek No: 302181
BOA, BEO, Dosya No: 745, Gömlek No: 45.
BOA, DH. ŞFR, Dosya No: 53, Gömlek No: 288.
BOA, HR. TO, Dosya No: 546, Gömlek No: 68.
BOA, MV, Dosya No: 243, Gömlek No: 55
BOA, ŞD. ML. NF. MRF, Dosya No: 442, Gömlek No: 22.
BOA, Y. MTV, Dosya No: 233, Gömlek No: 75.

B. Gazete ve Dergiler

"\$3M. Rental For U.S. Air Base In Libya", *The Times*, 31 Ağustos 1954.
"Anglo-Libyan Alliance", *The Times*, 31 Temmuz 1953.
"British Rejection Of Soviet Proposals On Suez", *The Times*, 13 Ağustos 1956.
"Dr. Adenauer's Coalition", *The Times*, 14 Eylül 1953.
"Embassy is seized as King Idris visits Greece", *The Times*, 04 Eylül 1969.
"Forming A Libyan Army", *The Times*, 19 Ağustos 1952.

- "Idris for Egypt", *The Times*, 25 Ekim 1969.
"Idris I", http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0dris_I, Erişim Tarihi: 01 Temmuz 2011.
"King Idris deposed by military junta in Libya coup", *The Times*, 02 Eylül 1969.
"King-Designate Of Libya", *The Times*, 27 Kasım 1950.
"Libya amnesty for all political prisoners", *The Times*, 08 Eylül 1969.
"Libya Becomes A State", *The Times*, 27 Aralık 1951.
"Libya interested in Chieftain tanks", *The Times*, 17 Ocak 1970.
"Libya names new Prime Minister and Cabinet", *The Times*, 09 Eylül 1969.
"Libya" (1989), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c: 13, İstanbul.
"Libya", *The Times*, 07 Mart 1968.
"Libyan junta look to Cairo rather than Baathists", *The Times*, 04 Eylül 1969.
"Libyan Minister Shot Dead", *The Times*, 06 Ekim 1954.
"Libya's young puritans", *The Times*, 29 Ağustos 1970.
"Medina burial for Idris", *The Times*, 27 Mayıs 1983.
"Muammer Kaddafi", <http://www.izafet.com/biyografiler/350368-muammer-kaddafi.html>, Erişim Tarihi: 01 Temmuz 2011.
"Opening of Libyan Parliament", *The Times*, 26 Mart 1952.
"Polling In Libya To-Day", *The Times*, 19 Şubat 1952.
"President Bayar in Tripoli", *The Times*, 06 Şubat 1958.
"Royal Marriage In Cairo", *The Times*, 06 Haziran 1955.
"Telegrams in Brief", *The Times*, 06 Ağustos 1956.
"Telegrams in Brief", *The Times*, 24 Mayıs 1954.
"Temple Of God Of Healing", *The Times*, 13 Nisan 1957.
"The Church Congress", *The Times*, 03 Ekim 1907.
"The Libyan Parliament", *The Times*, 17 Mart 1952.
"Turkish President Sails for Libya", *The Times*, 03 Şubat 1958.

Diğer Kaynaklar

- AĞIRAKÇA, Ahmed (1985), *Ömer Muhtar*, İstanbul.
AKSUN, Ziya Nur (1997), *Siyâsî ve Sosyal Açudan Mezhepler-Tarikatlar*, İstanbul.
ALBAYRAK, Sadık (1989), *Siyasî Boyutlarıyla Türkiye'de İslâmcılığın Doğuşu*, İstanbul.
ALEXANDER, Nathan (1981), "Libya: The Continuous Revolution", *Middle Eastern Studies*, Cilt: 17, Sayı: 2.
ANDERSON, Lisa (1984), "Nineteenth-Century Reform in Ottoman Libya", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 16, No. 3 Cambridge.
ANDERSON, Lisa (1986), "Religion and State in Libya: The Politics of Identity" *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Cilt: 483, *Religion and the State: The Struggle for Legitimacy and Power*, Philadelphia.
BIANCO, Mirella (1974), *Kaddafi "Çölün Elçisi"*, Çev: Cemal Abdünnasır, Yayın yeri: ?.
COLLINS, Carole (1974), "Imperialism and Revolution in Libya", *MERIP Reports*, Sayı: 27, Washington.
ÇAYCI, Abdurrahman (1995), *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Ankara.
ÇEVİKALP, Mesut, "Çadırım Olmadan Asla", <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=31619>, Erişim Tarihi: 01 Temmuz 2011.
EVANS-PRITCHARD, E. E. (1945a). "The Senusî of Cyrenaica", *Africa: Journal of the International African Institute*, Vol. 15, No. 2 (Apr., 1945), Edinburgh.
EVANS-PRITCHARD, E. E. (1945b). "The Distribution of Sanusi Lodges", *Africa: Journal of the International African Institute*, Cilt: 15, Sayı: 4, Edinburgh.
GALL, Michel Le (1989). "The Ottoman Government and the Sanusiyya: A Reappraisal", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 21, No. 1, Cambridge.
İRTEM, Süleyman Kani (1999). *Osmanlı Devleti'nin Mısır, Yemen, Hicaz Meselesi*, İstanbul.
KARASAPAN, Celal Tefik (1960), *Libya Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Ankara.
KOLOĞLU, Orhan (1981). *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libya'lı Lider -Süleyman Barûni ve Seyyid Ahmed eş-Şerif*, Ankara.
KOLOĞLU, Orhan (2003). "Libya", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c: 27, İstanbul.
KURTCEPHE, İsrail (1995). *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, Ankara.
MERT, Timuçin (2006). *Atatürk'ün Yanındaki Mehdi*, İstanbul.
MİSİROĞLU, Kadir (2008). *Kurtuluş Savaşı'nda Sarıklı Mücahitler*, İstanbul.
ÖZKÖSE, Kadir (2003). "Batı Afrika'da Tasavvuf Akımlarının Etkisi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 2, Samsun.
Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi (1992). *Senusîler ve Sultan Abdulhamid, Asr-ı Hamidi'de Alem-i İslam ve Senusîler*, İstanbul.
USTAOĞLU, Seyyid Osman (2002). *Geçmişten Günümüze Tarikatlar ve Silsileleri*, c: 3, Ankara.
WHERRY, E. M., S.M. Zwemer, C.G. Mylrea (2008), *Islam and missions : being papers read at the Second Missionary Conference on behalf of the Mohammedan World at Lucknow, January 23-28, 1911*, Londra ve Edinburgh.
YÜCESOY, Hayrettin (1985). *Senusîlik, Sûfi Bir İhya Hareketi*, İstanbul.
ZIDAEH, Nicola A. (2006). *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senusîlik*, çev: Kadir Özköse, İstanbul.
ZWEMER, Samuel M. (1907). *Islam, A Challenge To Faith*, New-York.
ZWEMER, Samuel M. (1908). *Moslem World*, New York.